

A1.

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· δηλαδή κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, κάνοντας όμως όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με όσα έχουν σχέση με τις επιθυμίες και με την οργή (μας)· άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά με αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με εκείνο τον τρόπο. Και με έναν λόγο λοιπόν από όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας· γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αυτών διαμορφώνονται και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Δεν έχει λοιπόν μικρή σημασία το να αποκτούμε συνήθειες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο από την πιο μικρή μας ηλικία, αλλά έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία ή μάλλον σημαίνει το παν.

B1.

Ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή συνεχίζει να πραγματεύεται το θέμα της προέλευσης των ηθικών αρετών αντιπαραβάλλοντάς τες με όσα γνωρίσματα ο άνθρωπος έχει εκ φύσεως. Αυτά, λοιπόν, που δόθηκαν από τη φύση, δόθηκαν αρχικά ως δυνατότητες και, όταν αναπτύχθηκαν πλήρως τα γνωρίσματά τους, έγιναν ικανότητες, περιήλθαν δηλαδή στην «ένεργεια» κατάσταση. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσει τις αισθήσεις, οι οποίες δόθηκαν ως *a priori* στοιχεία της ύπαρξης του ανθρώπου. Έτσι ο άνθρωπος διαθέτει εκ των προτέρων τα αισθητήρια όργανα, τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να αισθάνεται, όταν ολοκληρωθεί η ανάπτυξή τους.

Η διάκριση δύναμης και ενέργειας απασχολεί τον Αριστοτέλη κυρίως στα *Μετά τα Φυσικά*, στο Θ' βιβλίο. Δύναμις είναι η δυνατότητα ενός όντος να περνά από μια κατάσταση σε μια άλλη, ενώ ενέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για τον Αριστοτέλη, η «ένεργεια» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὕστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα –και όχι λογική και οντολογική– έναντι των «ἐνεργειῶν».

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών (δύναμις → ενέργεια) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με

το «πρότερον» και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ιδεῖν», «ἀκοῦσαι», «χρησάμενοι»). Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (ἐνέργεια → δύναμις), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιοῦντες» και «πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο. Έτσι, αν προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τα παραπάνω με τα παραδείγματα που δίνονται στο κείμενο (αισθήσεις - τέχνες - αρετές) και με τα δύο ζεύγη των αριστοτελικών ὁρων «πρότερον - ὕστερον» και «δυνάμει - ἐνεργείᾳ», προκύπτει το εξής διάγραμμα:

Φύσει (αισθήσεις)

πρότερον δυνάμει → ὕστερον ἐνεργείᾳ

ἐξ ἔθους (τέχνες)

πρότερον ἐνεργείᾳ → ὕστερον δυνάμει

ἐξ ἔθους (αρετές)

πρότερον ἐνεργείᾳ → ὕστερον δυνάμει

Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρήματος «πολλάκις». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

B2.

Στο συγκεκριμένο χωρίο παρατηρείται, ίσως, μία αντίφαση σκεπτόμενοι ότι είναι παράδοξο η κατάκτηση της αρετής να είναι μεταγενέστερη, αφού, για να κάνει κανείς μια ενάρετη πράξη (π.χ. δίκαιη πράξη), πρέπει να είναι ήδη ενάρετος (π.χ. δίκαιος).

Για να γίνει, όμως, καλύτερα κατανοητό το χωρίο, πρέπει να σταθούμε σε επισημάνσεις που ο Σταγειρίτης θα κάνει σε άλλα σημεία του έργου του. Οι πραγματικά ηθικές πράξεις, λοιπόν, γίνονται με ηθικό τρόπο και διαφοροποιούνται από τις πράξεις που προηγούνται και επαναλαμβάνονται, με τις οποίες έχουν εξωτερικές ομοιότητες. Επίσης δεν είναι τυχαίες ούτε γίνονται κατόπιν υπόδειξης, αλλά αυτός που τις κάνει πρέπει: α) να έχει συνείδηση των πράξεών του («εἰδώς»), β) να τις έχει επιλέξει ενσυνείδητα και να έχει δηλώσει με σαφήνεια την προτίμησή του γι' αυτές («προαιρούμενος»), γ) να έχει κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του («βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως»). Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εν σπέρματι, αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Όπως σημειώνει και W. D. Ross, για να εξηγήσει το παράδοξο πώς πράττουμε αγαθά έργα, αν δεν είμαστε αγαθοί, υπάρχει διαφορά «ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση». Ο Αριστοτέλης εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη

πράξεων: α) οι πράξεις άσκησης με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη «δυνάμει» κατάσταση, και β) οι πράξεις της αρετής, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην «ένεργεια» κατάσταση.

Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η δύναμις εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτηση της αρετής, ενώ η ενέργεια ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη αρετής. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές.

B3.

Στη Μακεδονία ο Αριστοτέλης έμεινε ως το 335. Το κλίμα που επικρατούσε τώρα στην Αθήνα ευνοούσε την επάνοδό του εκεί. Συνοδευμένος λοιπόν από τον Θεόφραστο ξαναγύρισε στον τόπο που είχε γίνει γι' αυτόν μια δεύτερη πατρίδα. Εκεί συνέχισε τις έρευνές του· μαζί, φυσικά, και τη διδασκαλία του, όχι όμως πια στην Ακαδημία, που τη διηύθυνε τώρα ο Ξενοκράτης, αλλά στο Λύκειο, το δημόσιο γυμναστήριο στον Λυκαβηττό, όπου δίδασκαν συνήθως ρήτορες και σοφιστές. Αργότερα, όταν ο Θεόφραστος ίδρυσε σχολή που θα διαφύλαττε και θα πρόβαλλε τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, αυτή πήρε το όνομα *Περίπατος*, ίσως από τον περίπατον τη στεγασμένη στοά του Λυκείου.

Δώδεκα χρόνια έζησε τη δεύτερη αυτή φορά ο Αριστοτέλης στην Αθήνα. Και ήταν όλα χρόνια απερίσπαστης δουλειάς. Ο φιλόσοφος συνθέτει τώρα το σημαντικότερο μέρος των *Πολιτικῶν* του (έχει άλλωστε προηγηθεί –κατά την περίοδο των ταξιδιών του– η συγκέντρωση των 158 *Πολιτειῶν* του, των μορφών διακυβέρνησης ή, όπως θα λέγαμε εμείς σήμερα, των συνταγμάτων ενός πλήθους ελληνικών πόλεων), ενώ παράλληλα συγγράφει σημαντικό μέρος από τα *Μετὰ τὰ φυσικά* του, το βιολογικού περιεχομένου έργο *Περὶ ζῶων γενέσεως*, τα *Ἠθικά Νικομάχεια*.

B4.α.

- Πολλοί δημοσιογράφοι δε σέβονται τον θεσμικό τους ρόλο και λειτουργούν ως φερέφωνα των κυβερνητικών κομμάτων.
- Το άκουσμα κλασικής μουσικής λέγεται ότι συμβάλλει στην αποφόρτιση του άγχους.
- Ο οισοφάγος είναι ένας μυομεμβρανώδης σωλήνας που συνδέει τον φάρυγγα με το στομάχι.
- Ο έντονος θρησκευτικός φανατισμός που παρατηρείται στην εποχή μας προκαλεί διενέξεις ανάμεσα στα άτομα με διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω.
- Οι δύο ληστές πιάστηκαν επ' αυτοφώρω και οδηγήθηκαν στο αστυνομικό μέγαρο.

B4.β.

λήμμα: ἐλάβομεν, λαμβάνομεν
γεωργός: ἐνεργείας, ἐνεργήσαντες
καταχραστής: ἐχρησάμεθα, χρησάμενοι
ἔπος: Ἀνάλογον, λόγῳ
δωμάτιο: οἰκοδόμοι, οἰκοδομοῦντες.

Γ1.

Και το φριχτότερο ἀπὸ ὅλα, νὰ βλέπεις αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνες νὰ κάνουν κάθε μέρα ἐκστρατείες ἐνάντια στοὺς Ἕλληνες, με τοὺς βαρβάρους ὅμως νὰ ἔχουν πάντοτε φιλιὰ καὶ συμμαχία ἀδιατάραχτη. Καὶ ἂς μὴ νομίζει κανεὶς πὼς προκαλῶ δυσχέρειες ποὺ ἀνακάλεσα στὴ μνήμη σας με τόσο σκληρὸ τρόπο τὰ γεγονότα αὐτά, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὰς δήλωσα πὼς θὰ μιλήσω γιὰ συνδιαλλαγὴ. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιὰ νὰ διαβάλω τὴν πόλιν τῶν Σπαρτιατῶν μπροστὰ στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναγκάσω αὐτοὺς τοὺς ἰδίους νὰ ἀλλάξουν νοοτροπία –μέσα στα πλαίσια φυσικὰ τῆς δύναμης ποὺ ἔχει ἓνας λόγος. Μα οὔτε καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἀποτρέψεις ἀπὸ σφάλματα ἢ νὰ κάνεις κάποιον νὰ ἐπιθυμήσει πράξεις διαφορετικές, ἀν δὲ θὰ κατακρίνεις με τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴν τωρινὴ κακὴ διαγωγὴ τοῦ.

Γ2.

ἴδη, ἔχειν: τὸ β' ἐνικὸ πρόσωπο τῆς ευκτικής καὶ προστακτικῆς τοῦ ἀορίστου β' τῶν ρημάτων στὴν ἴδια φωνή: ἴδοις, ἰδέ, σχοίης, σχές
τοὺς Ἕλληνας: τὴ δοτικὴ πληθυντικὴ: τοῖς Ἑλλήσιν
ἅπαντα: τὴ γενικὴ πληθυντικὴ τοῦ θηλυκοῦ γένους: ἀπασῶν
δυσκόλως, ἐρρωμένως: τὰ παραθετικά τῶν τύπων: δυσκολότερον, δυσκολότατα, ἐρρωμενέστερον, ἐρρωμενέστατα
ἐμνήσθην: τὸ β' πληθυντικὸ πρόσωπο τῆς προστακτικῆς στὸν ἴδιο χρόνον καὶ φωνή: μνήσθητε
διαβάλω: τὸ ἴδιο πρόσωπο στὴν ἴδια ἐγκλίση στὸν παρακείμενον τῆς ἴδιας φωνῆς: διαβεβληκῶς, διαβεβληκυῖα, διαβεβληκὸς ὦ

Γ3.α.

ὅτι τραχύτερον τούτων ἐμνήσθην: Πρόκειται γιὰ μιὰ δευτερεύουσα ἐπιρρηματικὴ αἰτιολογικὴ πρόταση, ἡ ὁποία εἰσάγεται με τὸν αἰτιολογικὸ σύνδεσμον «ὅτι» (γιατί δηλώνει ἀντικειμενικὴ αἰτιολογία), ἐκφέρεται με ὀριστικὴ, γιατί δηλώνει κάτι τὸ πραγματικὸ σὲ χρόνον ἀόριστον, γιατί

αναφέρεται στο παρελθόν. Συντακτικά λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο ρήμα της κύριας πρότασης.

ὥς περὶ διαλλαγῶν ποιήσομαι τοὺς λόγους: Πρόκειται για μια δευτερεύουσα ονομαστική ειδική πρόταση, η οποία εισάγεται με τον ειδικό σύνδεσμο «ὥς» (γιατί δηλώνει υποκειμενική άποψη), εκφέρεται με οριστική, γιατί δηλώνει το πραγματικό και συγκεκριμένα σε χρόνο μέλλοντα γιατί αναφέρεται στο μέλλον. Συντακτικά λειτουργεί ως αντικείμενο στη μετοχή «προειπών».

ἵνα πρὸς τοὺς ἄλλους διαβάλω τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων: Πρόκειται για μια δευτερεύουσα επιρρηματική τελική πρόταση, η οποία εισάγεται με τον τελικό σύνδεσμο «ἵνα» και εκφέρεται με υποτακτική, γιατί δηλώνει το προσδοκώμενο και συγκεκριμένα σε χρόνο αόριστο, γιατί αναφέρεται στο παρελθόν. Συντακτικά λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του σκοπού στο ρήμα της κύριας πρότασης.

ἵν' αὐτοὺς ἐκείνους παύσω τοιαύτην ἔχοντας τὴν γνώμην: Πρόκειται για μια δευτερεύουσα επιρρηματική τελική πρόταση, η οποία εισάγεται με τον τελικό σύνδεσμο «ἵν'» (=ἵνα) και εκφέρεται με υποτακτική, γιατί δηλώνει το προσδοκώμενο και συγκεκριμένα σε χρόνο αόριστο, γιατί αναφέρεται στο παρελθόν. Συντακτικά λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του σκοπού στο ρήμα της κύριας πρότασης.

καθ' ὅσον ὁ λόγος δύναται: Πρόκειται για μια δευτερεύουσα αναφορική πρόταση, η οποία εισάγεται εμπρόθετα, δηλαδή με τον εμπρόθετο προσδιορισμό «καθ' ὅσον», ο οποίος αποτελείται από την πρόθεση «καθ'» (=κατά) και την αναφορική αντωνυμία «ὅσον», εκφέρεται με οριστική, γιατί δηλώνει το βέβαιο και πραγματικό, σε χρόνο ενεστώτα, γιατί αναφέρεται στο παρόν. Συντακτικά λειτουργεί ως επεξήγηση στον εμπρόθετο προσδιορισμό «περὶ αὐτῶν».

Γ3.β.

στρατευομένους: Πρόκειται για μια κατηγορηματική μετοχή, συνημμένη στο «τοὺς Ἕλληνας». Ανάλυση: ὅτι στρατεύονται
ἔχοντας: Πρόκειται για μια τροπική μετοχή, συνημμένη στο αντικείμενο του ρήματος «παύσω», δηλαδή στο ἐκείνους.

Γ3.γ.

Ο υποθετικός λόγος που εντοπίζεται στην τελευταία περίοδο είναι ο εξής:
Υπόθεση: ἦν μή τις ἐρρωμένως ἐπιτιμήσῃ τοῖς παροῦσιν
Απόδοση: Ἐστὶν δ' οὐχ οἶόν

Πρόκειται για έναν απλό και ανεξάρτητο υποθετικό λόγο που δηλώνει την αόριστη επανάληψη στο παρόν. Εισάγεται με τον υποθετικό σύνδεσμο ἤν και εκφέρεται με υποτακτική (συγκεκριμένα αορίστου). Στην απόδοση υπάρχει οριστική ενεστώτα (Ἔστιν οἶόν).

Ο συγκεκριμένος υποθετικός λόγος για να δηλώσει το μη πραγματικό θα πρέπει η υπόθεση να εκφέρεται με «εἰ» και οριστική ιστορικού χρόνου και η απόδοση να εκφέρεται με δυνητική οριστική.

Η νέα του μορφή θα ήταν η εξής:

Υπόθεση: εἰ μή τις ἐρρωμένως ἐπετίμησε τοῖς παροῦσιν

Απόδοση: ἤν ἂν δ' οὐχ οἶόν.

Η εκπόνηση του διαγωνίσματος έγινε με τη βοήθεια Εθελοντών Εκπαιδευτικών:

Το διδαγμένο κείμενο επιμελήθηκε ο Τσιαντός Νικόλαος, Φιλόλογος.

Το αδίδακτο κείμενο επιμελήθηκε η Κυριαζή Πανδώρα, Φιλόλογος.

Ο επιστημονικός έλεγχος πραγματοποιήθηκε από τον Μπρούσαλη Γεώργιο.